

52 ve 53 Numaralı Şer'iyeciler Sicili Defterlerine Göre Amasya Sancağında İctimai Yapı*
Social Structure in Amasya Sanjak according to Sharia Registry Books Number 52 and 53

Yılmaz Karadeniz**

MAKALE BİLGİSİ

Araştırma Makalesi
Research Article

Sorumlu Yazar:
Corresponding author:

** Amasya Üniversitesi
Fen Edebiyat Fakültesi
yilmazkaradeniz44@hotmail.com
ORCID: 0000-0001-6471-1280

Başvuru / Submitted:
18 Eylül 2022

Kabul / Accepted :
28 Ekim 2022

DOI: 10.20860/ijoses.1176870

Atıf / Citation:

Karadeniz, Y. "52 ve 53 Numaralı Şer'iyeciler Sicili Defterlerine Göre Amasya Sancağında İctimai Yapı". Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi, 18(2022): 49-58.

Benzerlik / Similarity: %22

Öz

Amasya Sancağı, on sekizinci asrın ikinci yarısına gelindiğinde artık şehzadeler tarafından idare edilmemiş, idareci olarak mutasarrıflar tayin edilmişse de bunlar da çoğu kez görev yerlerine gitmemiş, yerlerine mütesellim göndermişlerdir. İdari olarak görülen yetersizlikler halka yansımış, geçici olarak alınan, ancak daha sonra sürekli hale gelen vergiler, taşradaki halkı huzursuz etmiştir. Bundan istifade eden eşkıya taifesi, yanlarına adam bulmada zorlanmamıştır.

Amasya Sancağında önce geçici, daha sonra sürekli toplanan avarız ve nüzül vergileri için belirlenen haneler üzerinden sancağın nüfusu yaklaşık olarak tespit edilmeye çalışılacaktır. Ayrıca sicillerde sıkça geçen Müslim ve gayr-ı Müslim insanların esnaf ve ticaretteki ortaklıkları, içtimai hayatları ve sosyal ilişkileri üzerinde durulacaktır. Farklı dinlere mensup insanların Müslümanlar ile aynı mahallelerde yaşamaları ve dinden dolayı hiç kimsenin kendisini farklı tutmadığı ve karşılıklı hoşgörü içerisinde bütünleştikleri görülecektir. Bu yüzden Amasya Sancağında sosyal tabakalaşmanın olmadığı, şehzadeler tarafından çok sayıda medresenin açılması ve şehrin bir ilim merkezi olması sebebiyle âlimler şehri olarak anıldığı, bu kesimin de halk ile iç içe yaşayarak kendilerini ayrı tutmadıkları üzerinde durulacaktır. Sicillere yansıdığı kadarıyla halk arasında bazı ailelerin meslek, görev, fiziki özellik ve alışkanlıklarına göre aldıkları lakaplar verilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Amasya Sancağı, İctimai, Nüfus, Sosyal Tabakalaşma

Abstract

In the second half of the eighteenth century, Amasya Sanjak was no longer governed by princes, and although mutasarrifs were appointed as administrators, they often did not go to their places of duty and sent consuls instead. Administrative inadequacies were reflected to the public, the taxes that were taken temporarily but became permanent afterward, made the people in the provinces uneasy. The bandit group who took advantage of this had no difficulty in finding a man for them.

In Amasya Sanjak, it will be tried to determine the approximate population of the sanjak based on the households determined for the avarız and üzül taxes, which are first collected temporarily and then continuously. In addition, the partnerships of Muslim and non-Muslim people in trades and trade, their social lives and social relations, which are frequently mentioned in the registers, will be emphasized. It will be seen that people belonging to different religions live in the same neighborhoods as Muslims, and that no one considers himself different because of religion and that they are integrated in mutual tolerance. For this reason, it will be emphasized that there was no social stratification in Amasya Sanjak, that many madrasahs were opened by the princes and that the city was called the city of scholars because it was a center of science, and that this group did not keep themselves apart by living together with the people. As far as it is reflected in the registers, it will be tried to give nicknames among the people according to the profession, duty, physical characteristics and habits of some families.

Keywords: Amasya Sanjak, Social, Population, Social Stratification

* Bu makale, Yüksek Lisans tezimin bir bölümünün genişletilmiş halidir.

Giriş

Amasya, coğrafi alan olarak Karadeniz bölgesinin iç kesiminde ve denizden 411 metre yükseklikte bulunmaktadır (Alagöz, 1939, s. 2). Yeşilirmak Nehri'nin açtığı iki tarafı yüksek kayalıklarla çevrili dar bir vadide kurulmuştur (Şahin-Emecen, III, 1988, s. 1). Şehrin dikkati çeken en önemli özelliği Yeşilirmak ve kolları boyunca dar boğazlar ile ovaların birbirini izlemesidir. Yerleşme daha çok nehrin az meyilli olan güney kesiminde yoğunlaşmıştır (Alagöz, 1939, s. 2).

Amasya'nın "*Amas*" tarafından kurulduğu ve sonradan "*Amis*" ismiyle anıldığı Hüseyin Hüsameddin tarafından kaydedilmiştir (Yesar, 1986, s. 11). Amasyalı Strabon'a göre ise Amazonların kraliçesi "*Amasis*," şehre "*Amaseia*" ismini vermiştir (Şahin-Emecen, 1988, s. 1). Tarihi kayıtlarda zikredilen "*Amasaa*, *Amazis*, *Amazon*, *Amasa* ve *Amise*" kelimelerinin sonlarındaki nispet eki kaldırılınca "*Amas* ve *Amis*" kalmaktadır. Bu yüzden bazı tarihçiler bu iki isme dayanarak Amasya'nın kurucusunun "*Amas*" olduğunu kaydetmişlerdir (Yesar, 1986, s. 12).

Amasya şehrinin kuruluşunun MÖ.4.000 yıllarında ve hicretten 2.400 yıl önce gerçekleştiği, önceleri Hitit ve daha sonra da Asur egemenliğinde kaldığı ortak görüş olarak günümüze kadar gelmiştir. MÖ.63'te Romalıların eline geçen şehir, MS.III. yüzyılda piskoposluk merkezi haline getirilmiştir (Şahin-Emecen, 1988, s. 1). MS.355'te Bizanslılar şehre hâkim olmuşlarsa da bu hâkimiyet Müslüman Arapların 712'de bölgeye hâkim olmalarıyla sona ermiştir. Ancak Arap hâkimiyeti fazla uzun sürmemiş, Bizans imparatoru III. Leo şehri tekrar ele geçirmiştir. Arap-Bizans çekişmesi 798'e kadar sürmüştür (Yesar, 1995, s. 1). XI. asırda başlayan Danişmendoğulları hâkimiyeti, Anadolu Selçuklu Sultanı II. Kılıçarslan'ın şehri fethine kadar devam etmiştir (Turan, 1971, s. 133).

Amasya, Anadolu Selçuklu Sultanı II. Kılıçarslan'ın şehzadeler arasında yaptığı taksimatta Nizameddin Argunşah'a düşmüşse de kardeşi Rükneddin Süleyman tarafından ele geçirilmiştir. 1243'teki Köseadağ Savaşı'ndan sonra ise Moğol hâkimiyetinde kalmıştır (Alagöz, 1939, s. 20-21). Moğol valileri tarafından idare edilen şehir, daha sonra II. Gıyaseddin Mesud'un oğlu Taceddin Altınbaş'ın hâkimiyetine girmiştir. Ancak Sivas'ta hüküm süren Eretnaoğulları bu hâkimiyete son vermişlerdir (Şahin-Emecen, 1988, s. 1). Eretnaoğlu Ali Bey'in şehre hâkimiyeti, Emir Hacı Şadgeldi tarafından sona erdirilmiştir. Akabinde Kadı Burhaneddin tarafından ele geçirilmiştir. Hacı Şadgeldi'nin oğlu Ahmed, Yıldırım Bayezid'in desteğini alarak şehri Kadı Burhaneddin'den almak istemişse de muvaffak olamamıştır. Amasya, 1398'de Yıldırım Bayezid tarafından fethedildikten sonra idaresi şehzade Çelebi Mehmed verilmiştir (Uzunçarşılı, 1988, s. 277).

Amasya, 1402'deki Ankara Savaşı'ndan sonra Çelebi Mehmed'e ev sahipliği yapmış, hareket üssü ve payı taht merkezi olma hüviyetini kazanmakla kalmayıp Osmanlı Devleti'nin XVI. asır sonlarına kadar doğudaki stratejik merkezi olmuştur (Uzunçarşılı, 1988, s. 270). XV. ve XVI. asırlarda "*Şehzade Sancağı*" hüviyetini kazanan Amasya (Gökbilgin, 1965, s. 51). Yavuz Sultan Selim'in 1514'te kazandığı Çaldıran zaferini müteakip dinlendiği mekân olmuştur. Kanuni Sultan Süleyman, Nahçıvan seferi dönüşünde bir müddet burada dinlenmiştir. Osmanlı-İran Savaşlarına son veren "*Amasya Anlaşması*," 29 Mayıs 1555'te burada imzalanmıştır (Uzunçarşılı, 1988, II, 361). Kanuni Sultan Süleyman, Amasya'da bulunduğu sırada kendisiyle görüşmeye gelen Avusturya elçilik heyetini burada kabul etmiştir (Busbecg, 1939, s. 78-80). II. Bayezid'in idarî tecrübesini arttırdığı şehir, oğulları arasındaki taht mücadelesinde mühim rol oynamıştır (Şahin-Emecen, 1988, s. 1). Kanuni Sultan Süleyman'ın oğulları II. Selim ve şehzade Bayezid'in giriştikleri taht mücadelesinde Amasya'nın ismi sıkça geçmiştir (Turan, 1961, s. 53-100). Şehzade Bayezid, bu mücadelede yenilerek İran'a kaçmışsa da şehirdeki karışıklıklar XVI. asrın sonlarına kadar devam etmiştir. Celali isyanlarında şehrin idaresi bazen eşkıyanın eline geçmiş ve halk zulme uğramıştır. Şehir, bu gaileyi atlatmadan doğal afetlerle karşılaşmıştır. 1555'teki yangından sonra meydana gelen deprem ve sel felaketlerinde bir hayli zarar görmüştür (Alagöz, 1939, s. 21).

1555'te Avusturya heyetiyle birlikte Amasya'ya gelen Dernschwam, dar bir vadide kurulmuş olan şehrin büyük bir nüfus yoğunluğuna sahip olduğunu söylemiştir. Ayrıca çoğu iki katlı ve kerpiçten yapılmış evlerin adeta birbiri üzerine yığılmış bir görüntü verdiklerini, Yeşilirmak üzerinde biri tahta, üç tane taş köprü olduğunu

kaydetmiştir. Şehirde on bir cami bulunduğunu yazan Dernschwam, şehzade sarayının tek katlı ve tuğladan yapıldığını belirtmiştir (Dernschwam, 1992, s. 280). Evliya Çelebi ise Amasya'nın XVII. asırda 53 mahalleye ayrıldığını, bu mahallelerden 48'inde Müslüman ve 5'inde ise gayr-ı müslim nüfusun çoğunlukta olduğunu kaydetmiştir. Ayrıca şehir nüfusunu 5.000 hane üzerinden 20.000 olarak vermiştir (Evliya Çelebi, 1991, s. 528). Mahalle sayısı XVIII. asırda 36'ya düşmüştür. İncelediğimiz dönemde (1768–1770) ise mahalle sayısı 52 olup nüfusu da 28.012 ile 37.350 arasında değişmektedir (53 No'lu AŞS., Belge No: 23-25).

1. Şehir Nüfusu

Osmanlı Devleti'nde XIX. asrın ortalarına doğru nüfus sayımları yapılmaya başlanmış, 1831'de yapılan ilk nüfus sayımında sadece erkek nüfus sayılmıştır (Kara, 1943, s. 215). Çalışmamızda Amasya nüfusunu avarızhane ve nüzûlhane vergileri tarh ve tevzi edilirken belirlenen hanelerden yola çıkarak vermeye, gayr-ı müslim nüfusunu ise cizye kayıtlarından tespit etmeye çalıştık. XIV. asırda Anadolu'yu gezen İbn-i Batuta, yörede az da olsa Rum ve Ermeni nüfusu olduğundan bahsetmektedir (Şeker, 1993, s. 34).

Amasya şehrinin nüfusunu tespit ederken sicillerdeki bilgilere göre kaza, nahiye ve köylerin nüfusunu ayrı ayrı ele aldık. Avarızhanelerdeki sayı, mahallenin iktisadi ve coğrafi durumu, meskenlerin şehir, kaza, köy ve mezra olması, kişilerin mülk sahibi olmaları, evli ve bekar olmalarına göre değişiklik arz etmektedir. Yani avarızhane sayısı gerçek hanenin tam karşılığı değildir. Vergi tarh ve tevzi edilen haneler, vergi mükellefi beş ile on beş hanenin bir avarızhanesi teşkil etmesinden hasıl olurdu. Bir ailenin yaşadığı ve mesken olarak telakki edilen haneden farklıdır. 10 Şevval 1181 (1 Mart 1768) tarihli ve "*haneha-yı avarız-ı kaza-i Amasya mezkûr der liva-yı Amasya ber mahsub sene 1182 ber mucib-i defter-i hazine-i amire*" ye göre Amasya ve kazalarının nüfusları şöyledir; Amasya merkez 178 ve 1 rub' Avarızhane'den ve bir avarız hane 15-20 gerçek hane üzerinden hesaplandığında 2.670 ve 3.560 gerçek hane ortaya çıkmakta, her aile de 5 kişi üzerinden hesaplandığında Amasya merkezi 13.350 ile 17.800 arası tahmini nüfus ortaya çıkmaktadır (53 No'lu AŞS., Belge No: 23). Varay diğer adıyla Geldiklân'da 29 Avarızhane'den 2.175 ile 2900, Zünnûnabâd'da 36 Avarızhane'den 2.700 ile 3.600, Gelgiras'ta 10 Avarızhane'den 750 ile 1.000, Zeytûn'da 40,5 Avarızhane'den 3.037,5 ile 4.050, Gümüş'te 39 Avarızhane'den 2.925 ile 3.900 ve Merzifonabad'da 40 Avarızhaneden 3.000 ile 4.000 arasında nüfus vardır. (53 No'lu AŞS., Belge No: 23-24).

Amasya'nın merkez kazası ile Varay nam diğer Geldiklân, Zünnûnabâd, Gelgiras, Zeytûn, Gümüş ve Merzifonabâd kazalarındaki toplam nüfus 27.937,5 ile 37.250 arasında değişmektedir. Bu nüfus sadece Müslüman nüfusu içermektedir. Nahiye ve bu nahiyelere bağlı köylerin nüfusunu da hesapladıktan sonra cizye kayıtlarındaki gayr-ı müslim nüfusu da genel toplama eklemek suretiyle Amasya'nın genel nüfusunu vermek mümkün olacaktır. H.1182 (1768) senesine mahsuben alınan avarız vergisine göre Amasya merkez ile nahiyeler ve bağlı köylerin hane ve nüfuslarını vermek de mümkündür (53 No'lu AŞS., Belge No: 24-25).

Amasya merkezde 21 ve 1.5 rub' Avarızhane'den 1.620 ile 2.145, Ezinepazarı'nda 48 Avarızhane'den 3.600 ile 4.800, Geldiklan'da 35,5 Avarızhane'den 2.662,5 ile 3.550, Akdağ'da 22 Avarızhane'den 1.650 ile 2.200 ve Hakala'da 23 Avarızhane'den 1.725 ile 2.300 arasında nüfus vardır. Buna göre Amasya merkez mahalleleri ile Ezinepazarı, Geldiklan, Akdağ ve Hakala nahiyelerindeki toplam nüfus 11.257 ile 14.995 arasında tespit edilmiştir.

Görüldüğü üzere 28 Muharrem 1182 (14 Haziran 1768) tarihli belgeye göre verdiğiniz Kaza-i Amasya'ya ait 178 Avarızhane'den 28 hane, bir sonraki belgede geçen tabirle yerinde "*na mevcuddur,*" yani yerinde bulunmamaktadır (53 No'lu AŞS., Belge No: 25). Bu 28 hanenin yerinden olmayışının çeşitli sebepleri olabilir. Sicillerimizde sıkça geçen Osmanlı-Rus savaşlarına katılmak istemeyenler ayrılabilceği gibi, avarız vergisinden kurtulmak düşüncesiyle ayrılmış da olabilirler. Yine o devirde sıkça görülen eşkıyalık hareketlerinde ve eşkıyanın tasallutundan kurtulmak için yerlerini terk etmiş olabilirler. Çiftbozan olup kaçgün durumunu düşen kişiler de o devirde sıkça görülmektedir.

Amasya'da yerinde mevcut olmayan 28 hane hariç Amasya'nın toplam Müslüman nüfusu tahminen 27.975 ile 37.300 arasındadır. Haraç ve cizye kayıtlarında rastladığımız zimmi nüfus ise 1.100 civarındadır (53 No'lu AŞS., Belge No: 87). Bu sayıyı eklediğimiz zaman Amasya'nın toplam nüfusu 29.075 ile 38.400 rakamlarına

ulaşmaktadır. Avarızhane sayısı 9 Rabiü'l-evvel 1184 (3 Temmuz 1770) tarihinde gönderilen fermanla aynı sayıyı görmekteyiz. Muhtemelen daha önce düzenlenmiş haneler üzerine vergi tarhi yapılmıştır (53 No'lu AŞS., Belge No: 156).

Amasya'da zımmilerin yoğun olarak oturduğu ve sadece onlara ait mahallelerin olduğuna dair Evliya Celebi'nin kaydı tartışılacak bir meseledir (Evliya Çelebi, I-II, s. 528). Çünkü Amasya'daki zimmi sayısının o derece yüksek olmadığını cizyeye tabi olanların sayısından anlamak mümkündür. Amasya'da incelediğimiz dönemde haraç ve cizye vermekle mükellef zimmi sayısı 1.100 olarak kaydedilmiştir (53 No'lu AŞS., Belge No: 87). Bu sayıdaki zimmi nüfus da Müslümanlarla iç içe aynı mahallelerde yaşamıştır. Tereke ve esnaf kayıtları bize bunu göstermektedir. Zilkade 1183 (1770) tarihli belgede, Çevikçe Mahallesi'nde vefat eden Merderos Veledi Mihail'in aynı mahallede oturan Halil oğlu Mehmed zimmetinde 5,5 guruş ve yine aynı mahalledeki Alaca Hasan zimmetinde 15 guruş alacağını olduğu kaydedilmiştir (53 No'lu AŞS., Belge No: 125). 6 Safer 1185 (21 Mayıs 1771) tarihinde Kaya Alemdar ile Manok zimminin Abdizâde dükkânında birlikte kasaplık yaptıklarını görüyoruz (53 No'lu AŞS., Belge No: 181).

Osmanlı Devleti'nde Müslümanlar ile gayr-ı Müslimlerin büyük bir hoşgörü içerisinde yaşadıkları ve bu hoşgörüden etkilenen zımmilerden bir kısmının İslam dinine geçtikleri görülmektedir. Eğer gerçekten zimmi mahalleleri ayrı olsaydı, tabiidir ki Müslümanlarla ilişkileri ya az olurdu ya da günlük iş münasebetlerinden ibaret kalırdı. 19 Cemaziye'l-ahir 1184 (10 Ekim 1770) tarihli belgede; "*Amasya'nın Kazancı Mahallesi sakinlerinden zimmiyan taifesinden Emitos Hatun Veledi Markos nam kebire zimmiye şeref-i İslam'la müşerrefe olub Ümmi Hatice tesmiye olunduğu bu mahale kayd-ı şud*" (53 No'lu AŞS., Belge No: 187). İsmi geçen zimmi kadın, Hafız Hüseyin bin Mehmed ve İmam Molla Mustafa huzurunda İslam dinini seçmiştir. Yine 15 Ramazan 1184 (2 Ocak 1771) tarihli belgede geçen bilgilerden bir Ermeni'nin İslam'a geçtiğini görüyoruz (53 No'lu AŞS., Belge No: 187). "... *Ermeniyandan ismi Bedros Veledi Ağub iken Şeref-i İslam'la müşerref olub ismi Osman tesmiye olunmağla mezbûrun İslam'ı bu mahale kayd-ı şud.*" Zımmilerin İslam'a geçişlerinde çok dikkatli davranılmış ve İslam'a neden geçtikleri araştırılmıştır. Ayrıca kendi hür iradesini kullanıp kullanmadığına bakılmıştır. Nitekim 29 Şevval 1183 (25 Şubat 1770) tarihinde gönderilen buyruldu da şu kayıt vardır;

Şeri'at şî'ar Amasya kadısı İzzetlû Efendi zide fazleh ve kıdvetu'l-emasil ve'l-akran mütesellim ağa zide kadreh inha olunur ki medine-i Amasya'da bir Ermeni kızı şeref-i İslamla müşerref olduğu tarafımıza inha olunmaktan naşi mezburenin İslamla müşerref olduğu ne vechiledir ve şimdi ne güne olmuştur ise tayin olunan mübaşir ma'rifetiyle gereği gibi teftiş ve tefhis idub sıhhat ve hakikatini tarafımıza i'lam eylemeğe ... (53 No'lu AŞS., Belge No: 167).

Sicillerden geçen bilgilerden en fazla Ermenilerin İslam'a geçtikleri görülmektedir. Diğer dinlere mensup gayr-ı Müslimlerin milliyetleri hakkında bilgi verilmemiştir. Amasya'daki Müslim ve gayr-ı Müslim'in birbirlerine karşı güven duydukları ve gayet iyi bir şekilde anlaştıklarını görmek mümkündür. Buna en güzel örnek olarak Fazlızâde Abdulkadir Efendi'nin Saraçhane Mahallesi'nde sakin Mihail isimli zimminin borcuna kefil olmasında görüyoruz (53 No'lu AŞS., Belge No: 178).

Tablo 1. 27 Muharrem 1182 (13 Haziran 1768) tarihli "*Resm-i Avarız Defterine*" göre Amasya'da nüfusun kazalara dağılışı aşağıdaki tabloda görüldüğü gibidir.

Kaza	Avarızhane Sayısı	Tahmini Hane (Asgari-Azami)	Katsayı	15 Gerçek Haneye Göre Nüfus	20 Gerçek Haneye Göre Nüfus
Amasya	178	15-20	5	13.350	17.800
Zünnûnabad	36	15-20	5	2.700	3.600
Gelgiras	10	15-20	5	750	1.000
Zeytûn	40,5	15-20	5	3.037	4.050
Gümüş	39	15-20	5	2.925	3.900
Merzifonabâd	40	15-20	5	3.000	4.000
Varay	29,5	15-20	5	2.212	2.950
Toplam	373,5	---	---	28.012	37.350

Tablodan da görüldüğü üzere H.1182 (1768) tarihinde Amasya'nın toplam nüfusu 28.012 ile 37.350 arasındadır.

Tablo 2. Nüfusun nahiyelere dağılışı ise aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Nahiye	Avarızhane Sayısı	Tahmini Hane (Asgari-Azami)	Katsayı	15 Gerçek Haneye Göre Nüfus	20 Gerçek Haneye Göre Nüfus
Ezinepazarı	48	15-20	5	3.600	4.800
Geldiklân	35,5	15-20	5	2.662	3.550
Akdağ	22	15-20	5	1.650	2.200
Hakala	40,523	15-20	5	1.725	2.300
Toplam	128,5	---	---	9.600	12.850

2. Sosyal Tabakalaşma

Osmanlı Devleti'nde sınıf farklılıklarına dayanan bir tabakalaşma olmadığı için bizim bu çalışmamızda belirtmek istediğimiz husus, Amasya Sancağında idareci, esnaf, ilim ehli, sanatkâr ve halk arasında hizmet ve mesleklere münhasır tabakalaşmadır. Bunlar arasındaki kaynaşma, mesleklerinin gereklerinden olduğu gibi İslam'ın da bir emri olarak telakki ediliyordu. Çünkü Osmanlı içtimai yapısı içerisinde şehirlerin tamamında yönetici ve askeri görevliler buldukları şehirde halk arasında kendilerini üstün görmeyip onlar arasında ikamet etmekteydi. Mutasarrıf, mütesellim, ihtisap nazırı, şehir kethüdası, sandık emini, ayan ve eşraf, kiracıbaşı, muhtar gibi örfi görevliler ile kadı, müftü, nakibü'l-eşraf kaymakamı, müderrisler, imamlar ve bunlarla birlikte hizmet görenler hem meslekleri ve hem de sosyal mevkileri yönünden şehrin en seçkin kesimini oluşturuyorlardı. Şeyhler, dervişler ve tarikat erbabı da şehrin ileri gelenleri arasındaydı (Çadircı, 1991, s. 324).

Esnaf ve zanaatkar kesimi şehir toplumunun özünü oluşturmaktaydılar. Zira halk ile sürekli yüz yüze geliyorlar ve adeta halka rehber olacak davranışlar gösteriyorlardı. Bu yüzdendir ki lonca hem bir meslek ve hem de bir terbiye kurumu idi. Ayrıca içtimai hayattaki kontrolü temin ederek maddi-manevi yaptırımları olan "ihtisab müessesesi" önemli kurumlar arasındaydı. (Kazıcı, 1987, s. 31). Muhtesip de fazileti ve adaleti ile şehrin ileri gelenlerindendi (Akdağ, 1995, II. s. 34).

Sicillerde geçen bilgilerden Amasya'da "vucuh-ı memleket" kesimi şunlardan ibarettir; "...Amasya kadısı ve Amasya Sancağı'nda vaki' kazaların kuzat ve nevvâbı ile emirü'l-ümerayı'l-kirâm Amasya mutasarrıfı ve mefahire'l-emasil ve'l-akran voyvodalar ve mütesellimler ve ayan-ı vilayet ve iş erleri ve yeniçeri serdarı ve kethüdayerleri..." Amasya'nın idarecileri, belgelerden tespit edebildiğimiz kadarıyla bunlardan olmuştur (53 No'lu AŞS., Belge No: 52-71).

İçtimai tabakalaşma içerisinde en önemli zümreyi halk teşkil etmekteydi. Zira bütün hizmetlerin sebebi halk idi. Amasya'da Müslim ve gayr-ı Müslimlerden müteşekkil halk topluluğu içerisinde çok sayıda seyyid ve ilim adamının olduğuna sicillerde rastlıyoruz. Seyyid Hasan Efendi, Seyyid Abdurrahman Efendi, Seyyid el-Hac Mehmed Efendi (AŞS., Belge No: 83), Seyyid Mehmet Ağa (AŞS., Belge No: 128), Seyyid Ahmed Efendi (AŞS., Belge No: 153) ve daha nice seyyidlerin isimleri geçmektedir.

Amasya'da ehl-i ilimden olan şahısların vefatlarında geride bir kütüphane niteliğinde çok sayıda kitap bıraktıkları görülmüştür. İlim ile uğraştığı muhakkak olan Abdizade el-Hac Mehmed Efendi, Cami-i Enderun Mahalle'sinde vefatını müteakip düzenlenen terekesinde 106 adet kitabının olduğu ortaya çıkmıştır (AŞS., Belge No: 101-102). Ma'lumu'l-ulûm, Asarat-ı Mahlukat, Lugât-ı Esâmî, Divan-ı Hoca Hafız sadece birkaçını oluşturmaktadır.

İncelediğimiz dönemde Amasya'da zımmi taifesinden olan Hristiyanların dini ayinlerini kiliselerinde rahat bir şekilde yaptıkları tespit edilmiştir. 4 Rabiü'l-evvel 1178 (1 Eylül 1764) tarihli fermanla şöyle bildirilmiştir;

...Amasya ve kadimden tevabi' olan Sinob ve Canik ve Samsun ve Bafra ve Ayandun ve Köprü ve tevabi' kaza ve nevahi ve kurranın metropolidi olan Dinyas rahib kendu hüsn-ı rızasıyla metropolitliği kasr-ı yed idub ayinleri üzere yerine aher metropolid nasb ve tayin olunmak iktiza itmekle cümlesinin muhtarı ve imtiyazları ile münasib gördükleri iş bu darende-i ferman-ı hümayûn kıdvet-i millet-i meshiye Divensiyos nam rahib Amasya

patriği metropolidliği merkûm Divensiyos rahibe tevcih ve şurût-ı muta' alasıyla muceddiden yedine berat ... (52 No'lu AŞS., Belge No: 3).

Amasya'da içtimai yapı içerisinde sıkça karşılaşılan bir husus da lakaplardır. El-Hac, Molla, Şeyh, Ağa ve Bey kelimelerinin yanında, meslekleri sebebiyle o mesleğin ismi ile zikredilenler de vardır. Sicillerde tespit ettiğimiz lakap ve unvanlardan bir kısmı şunlardır; Yeğenzade İbrahim Ağa, Gürcizâde Halil Bey, Dizdar es-Seyyid Hasan Efendi, es-Seyyid Salih Efendi. Umdetü'l-Müderris Kaşif Mehmed Efendi, El Müderris Seyyid Abdurrahman Efendi, Kâtib Seyyid el-Hac Mehmed Efendi, Zubdetü'l-ayan Halil Bey, Umdetü'l-emacid İbrahim Ağa, Fazlızâde Abdurrahim Efendi, Abdizâde Mehmed Efendi, Ser-mahzaran el-Hac Hüseyin, Seyyid Ebu Bekir Beşe, Semercizâde Hasan Efendi (53 No'lu AŞS., Belge No: 83), Başıdolamaz Musa, Müezzinzâde Hafız Osman, Hatunzâde Ahmed Efendi, Menzilci Ali Ağa, Kaya Alemdar b. İbrahim, Evkatlıoğlu Hacı İbrahim, Karılı Alemdar Hüseyin (53 No'lu AŞS., Belge No: 107), Rahtevanzâde İbrahim Bey (53 No'lu AŞS., Belge No: 109), Asmacıoğlu Uğur (53 No'lu AŞS., Belge No: 110), İmamzâde Hafız (53 No'lu AŞS., Belge No: 126), Bostancizâde es-Seyyid Mehmed Ağa (53 No'lu AŞS., Belge No: 128), Mücellid Hafız Mehmed Efendi, Kavukçu Bekir oğlu Osman (53 No'lu AŞS., Belge No: 135), Tamgacı Ahmed Ağa, Emin-i şehir Feyzullah Efendi (53 No'lu AŞS., Belge No: 143), Haraççı Topal Hasan (53 No'lu AŞS., Belge No: 144), Şerbetçioğlu Ahmed, Kalaycı Mehmed (53 No'lu AŞS., Belge No: 153).

3. İçtimai Yapı İçerisinde Aile

Sicillerde evlenme ile ilgili 1180 (1766) tarihli belgede Fatma binti Hasan'ın nikah muamelesinden vazgeçtiği kaydedilmiştir. Bu durumda ikisinin daha önce beşik kertmesi yapıldığını hatıra getirmektedir;

Ulus karyesi sakinlerinden Hüseyin ibn Osman takrir ider ki yeğenim Fatma binti Hasan nam bakir-i baliğa yine yeğenim Ali ibn Ali'ye mukaddem tenkih olmuşdu. Mezbûr Ali bin Ali yine mezbûre Fatma izdivaç muamelesinden imtina idûb muhalefet üzre olmağla beynlerinde bit-teraddi islah etmeğe ve kilû kallarını olmamak üzere ve eğer bir davaları olursa taraf-ı şer'e ifade ve ihbar etmeğe mezbûr Hüseyin b. Osman kefil ve ahd eylediği bu mahale kayd-ı şud. (52 No'lu AŞS., Belge No: 1).

Evlenecek olan erkeğin kadın adayına mihr verdiğine dair belgelerde, İslam Hukuku'na göre kızın dışında başkasının almasının yasak olduğu mihr, “*mihr-i muaccel*” ve “*mihr-i müeccel*” olarak ikiye ayrılmıştır. Zilkade 1181 (1768) tarihli belgede; “*Halil bin İbrahim'in zevcesi Hadice'ye 80 guruş mihr-i müeccel*” verdiği kayıtlıdır (52 No'lu AŞS., Belge No: 11). Ayrıca kemal-ı sıhhatinde mihr veremeyenlerin, geride bıraktıkları emval ve emlaktan verilmesini vasiyet ettiklerini düzenlenen terekelerden anlıyoruz (53 No'lu AŞS., Belge No: 10). Ölümünden sonra zevcelerinin mağdur olmaması için hisseleri de ayrılmıştır. Amasya'da Sofizâde Mahallesi'nde vefat eden Veli Beşe bin Ömer'in zevcesine 6 guruş 4 akce verilmiştir (53 No'lu AŞS., Belge No: 12). Zilhicce 1181 (1768) tarihli bir diğer belgede Mehmed Emin b. Abdurrahman, zevcesi Huri binti Mehmed'e 300 guruş mihr-i muaccel vermiştir (53 No'lu AŞS., Belge No: 18).

Sicillerde vasi tayinleri ile ilgili birçok belge vardır. Vefat eden şahsın küçük çocuklarının mağdur olmaması ve şefkatle korunmaları için buluşa erinceye kadar adaletli, dürüst ve şefkatli kişilerden vasi tayinleri olmuştur. Vefat eden es-Seyyid Mustafa Çelebi'nin küçük oğlu Ali'ye vasi tayini hakkında Zilkade 1183 (1770) tarihli belgede şöyle denilmektedir;

Medine-i Amasya'da Küpçeğiz mahallesi sakinlerinden iken bundan esbak katilen vefat iden el Hac Abdulkadir oğlu es-Seyyid Mustafa Çelebi veraseti zevce-i metrukesi Emine binti Mehmed ile sulb-i sağır oğlu Ali'ye mehassir olduğu ba'de't-tahkik-i şer' sağır-i mezbûr Ali'ye babası mütevvefa-yı mezbûrun terekesinden ber-mucib-i defter-i kassam isabet ve intikal iden emval-ı mevruşesini evan-ı buluş ve zaman-ı rüşd sadadına değin zabtu rabt ve hıfzı bir vasi nasbindan labûd olmağla afet ve asamet ve siyanet ve istikameti zeyl-i vesikada mesturu'l-esami-i müslimin ihbarlarıyla lede'l şer'-i muyiznümayan olan iş bu sahibetü'l-kabale zevce-i mezkure Emine'yi sadr-ı sağır oğlu mezbûr Ali'ye babası mütevvefa-yı mezbûrun terekesinden isabet ve intikal iden emval-ı mevruşesini evân-ı buluş ve zaman-ı rüşd sadadına değin zabt-ı rabt ve hıfz ve tesviye-i umuruna hakim-ı mevki'-i kitab tavb-ı münasib efendi hazretleri kibel-i şer'-i envarde vasiyye nasb ve tayin itdiklerinde

olduğu vech-i mesrûh üzre vesayet-i merkûm kabul ve merasimini eda-yı müteahhide olmağın mâ vaki' bit-taleb ketb ve tahrir olundu... (53 No'lu AŞS., Belge No: 134).

Müslüman halk arasında vasi tayinleri olduğu gibi gayr-ı Müslimlerden de ölenlerin çocuklarına vasi tayinleri olmuştur. Bu hususa dair Zilkade 1183 (1770) tarihli belgede, Merderos Veledi Mihail'in sulbiye-i sağire kızı Marim ve Ahsabet ve li-ebeyvn kız karındaşı Hurusima ve Hanım'a vasi tayin edilmiştir (53 No'lu AŞS., Belge No: 126).

Sicillerde geçen nafaka hüccetlerindeki bilgiler de aile ile ilgili başka bir hususu açıklamaktadır. Nafaka, anlam olarak çıkmak, gitmek, sarf etmek manalarını gelmektedir. Fıkıh kitaplarında ise yeme, giyinme, barınma ve bunlara tabi olan şeylerdir. İslam Hukuku'nda kadının zor durumda kalmaması için erkeğin geçinebilecek miktarda kadına ödemesi gereken meblağdır. Nafaka ile ilgili Gurre-i Safer 1182 (1768) tarihli belgede şöyle denilmektedir;

Amasya'da Eski Kethüda Mahallesi sükânından iken bundan akdem vefat iden es-Seyyid el-Hac Salih bin Ali nam müteveffanın veraseti zevce-i metrukesi Raziye binti Mehmed Bali ile sulb-i kebir oğlu es-Seyyid Ahmed Çelebi ve sulb-i sağir oğlu es-Seyyid Abdulkadir ve sulbiye-i sağire kızı Zeynep ve sulbiye-i kebir kızı Hanife'ye mehassir olduğu ba'det-tahkik-i şer' sağiran-ı mezkuranın nafaka ve kisveye eşed-i ihtiyaçla muhtaç oldukları vasi-i mezkur Seyyid Ahmed Çelebi ... sağiran ı mezkûranın her birine yevmi 10 akçeden ikisine yevmi 20 akçe kibel-i şer'-i envarden nafaka ve kisve baha farz ve takdir idub... (53 No'lu AŞS., Belge No: 28, 36).

4. İctimai Hayatı Etkileyen Amasya'daki Eşkîyalık Hareketleri

XVI. asırdan itibaren başlayan ve XVII. asırda gelişen iktisadi ve içtimai bozukluklardan dolayı pek çok kimse toprağını ve çiftini terke mecbur olmuştu. Yerlerinden ayrılıp giden bu kimselere "levent eşkıyası" denilirdi. Tımar rejiminin bozulmasıyla beylerbeyleri ve sancakbeyleri bu kişilerden kapû halkı barındırıyorlardı. Ciftbozan reayası da denilen bu kapû halkı, tabi oldukları idarecilerle sefere katılıyorlar ve geri döndüklerinde de ise etrafa dağılıp eşkıyalık yapıyorlardı. XVIII. asrın başlarından itibaren "kapulu ve kapusuz leventat" olarak da adlandırılıyorlardı. Reayadan yem, yiyecek, kurban akçesi ve bayram akçesi almakta ve zulmetmekteydiler (Öztürk, 1991, LIV. s. 968). Kapısız leventlerin çoğu savaflara katılıp savaş sonunda izin verilen "miri leventler" den müteşekkildi (Özkaya, 1977, s. 80-83).

Amasya Sancağı'nda incelediğimiz dönemin sicillerinde geçen bilgilerden eşkıyalığın sebepleri arasında leventlerin eşkıyalıklarını, aşiretlerin eşkıyalıklarını, aileler arasında meydana gelen düşmanlığın eşkıyalığa dönüşmesini ve fertlerin yaptıkları eşkıyalıkları sıralamak mümkündür.

23 Zilkade 1181 (11 Nisan 1768) tarihli bir belgede eşkıyanın reayaya fazla zarar vermemesi için bütün kaza görevlerinin dikkatli olmaları ve rehavet içinde bulunmamaları ısrarla istenmiştir;

Amasya sancağı mutasarrıfi izzetlû re'fetlû paşa hazretleri ve şera'-i-i şî'ar liva-yı mezkûr kazalarında vaki' kuzzat ve nevvâb efendiler zide fezailehum ve mefahirel-emasil ve'l-akran vayvodalar ve kethüdayerleri ve yeniceri serdarları ve ayan-ı vilâyet ve iş erleri zide kadrehum inha olunur ki, bundan mukaddemlerde bid-defaat şerefriz-i sudur olan evâmîr-i hümayûn muciblelerince kapusuz ve kıta'-ı tarik eşkıyasının zuhur eyledikleri mahallerde bi'l-ittifak ahz ve istisallerine sa'y ve dikkat ve ahz-ı vukuflardan hariç olduğu suretde der-agib tarafımıza ilama mesarahat olunmak babında peyder pey buyrulduklarımız ile tenbih ve tekid olundukça... (53 No'lu AŞS., Belge No: 7).

Kapûsuz leventat eşkıyasının şekavetleri, alınan bütün tedbirlere rağmen devam etmiştir. 5 Muharrem 1182 (22 Mayıs 1768) tarihli fermanla bütün görevliler uyarılmıştır;

...ma'lûm ola ki ifsad-ı bilâd ile me'luf başı boş leventat haşeratının ber-mucib-i fetvay-ı şerife izale-i vucudları vacib olduğuna binaen at ve pisatları ve melbusatları katillerinin olmak üzere ahz ve idamlarına ihtimam ve dikkat olunmak ve bu makule eşkıyanın malları davası ile katilleri rencide olunmayacağı cümleye malum olmak için eyalet ve elviye kazalarına bundan akdem evamir-i şerifem neşr ve irsal... (53 No'lu AŞS., Belge No: 19).

Devlet görevlilerinin asayişini sağlayamadıkları ve eşkıyaya yardım edenlerin varlığından olmalı ki, 29 Rebiü'l-ahir 1182 (12 Eylül 1768) 'de Amasya mütesellimi, kethüdayeri, yeniçeri serdari ve diğer görevlilere gönderilen fermanla, şekavete devam eden eşkıyaya köylerde yiyecek verilmemesi, köylere kondurulmamaları ve eğer haklarından gelemiyorlarsa derhal merkeze bildirilmeleri istenmektedir (53 No'lu AŞS., Belge No: 88).

Amasya'da eşkıyalığa kalkışan levendât taifesi yüzünden ticaret de menfi yönden etkilenmiştir. Şehirler arasında kervanlarla ticaret yapan tüccar taifesine bu eşkıya makulesi musallat olmuş ve mallarını yağma etmişlerdir. Bu yüzden Zilhicce 1182 (1769)'de gönderilen yazıda, çiftbozanın tüccar kervanlarına zarar vermemesi için yakalanmaları, Amasya mütesellimi, zabitan ve ayânından istenmiştir (53 No'lu AŞS., Belge No: 88).

Asayiş sağlanamadığından tımar erbabının tacize uğradığı ve mallarının gasbedildiği görülmektedir. Durumu bir arz-ı hal ile merkeze bildiren Sivas sakinlerinden ve erbab-ı tımardan olan şahıs, kapûsuz levendat taifesinin saldırısına uğrayıp Ezinepazarı'ndaki Pehlivanlı karyesine getirildiğini ve 1.000 gurusunun gasp edildiğini söylemiştir (53 No'lu AŞS., Belge No: 72).

Devletin içinde bulunduğu durum sebebiyle bozulan asayiş, bazı şahısların da şekavete girişmesine sebep olmuştur. Her ne kadar dağa çıkan bir kimsenin haklı bir sebebinin olduğu kanaati yaygın ise de belgelerimizde niçin eşkıya olduklarına dair bilgi yoktur. 26 Rabiü'l-evvel 1183 (30 Temmuz 1769)'te gönderilen bir buyruldu ile Delibaşı olan Musa'nın şekavetinden bahsedilmektedir;

Halen baş delimiz Musa Ağa inha olunur ki ol tarafda fukara-yı ra'yyeti hilaf yere rencide ve remide ve rızamız olmadığı hususla sulük eylediğinin halen Amasya kadısı efendinin tarafımıza ilamından malumumuz olub bu makule nâ hemdar harekata rızamız olmadığı senin dahi malumundur. İmdi fima ba'd fukara-yı raiyeti rencide ve remide itdirmeyub bir saat evvel ve bir an mukaddem tarafımıza gelmeye... (53 No'lu AŞS., Belge No: 98).

23 Safer 1182 (9 Temmuz 1768) tarihli arz-ı halde, Amasya kasabasında Kemeñçeciođlu Mustafa ve Osman, Asdarcı oğlu Süleyman, Gözübüyük oğlu Osman, Sipahi Kara Mustafa ile pasban-ı kapûsuzun haneye girip 1.000 gurusluk akçe ve eşyayı gasp ettikleri merkeze bildirilmiştir (53 No'lu AŞS., Belge No: 32).

Eşkıyalık hareketlerini sona erdirmek için 1776'da yayınlanan bir ferman ile reayanın rahatının sağlanması için eşkıyanın tenkilinin zaruri olduğu, leventlerin adam öldürüp yol kestikleri bildirilmektedir. Fermanla idarecilerin ellerindeki harbe ve darbe kadir askerler ile eşkıyanın üzerine gitmeleri istenmiştir. Öldürülen eşkıyanın varislerinin kan bedeli talebinde bulunamayacakları ve talep edenlerin de cezalandırılması istenmiştir. Ayrıca eşkıyaya sahip çıkıp barındıranların ve yiyecek verenlerin de cezalandırılacakları bildirilmiştir (Uluçay, 1955, s. 218-220).

Aşiretlerin yaptıkları eşkıyalıklar devleti hayli uğraştırmış, özellikle XVII. asrın sonlarından itibaren aşiretleri iskân teşebbüsüne direnenler eşkıya taifesine katılmışlardır. Bu durum XVIII. asır boyunca devam etmiş ve devletin en büyük meselelerinden birini oluşturmuştur. Devletin aşiretleri iskandan maksadı, çeşitli sosyo-ekonomik sebeplerden dolayı virane olan Anadolu köylerinin şenlendirilmesi, tarımsal üretimin arttırılması, vergi nispetinin yükseltilmesi ve askeri güçlerinden faydalanması idi. Ancak aşiretler kendilerine gösterilen yerlere gitmede direnç göstermeye, kontrol altına girmemeye çalışmış, geliş-gidişler esnasında yerleşik halkın arazilerine zarar vermeye devam etmişlerdir (Halaçoğlu, 1991, s. 43-58).

6 Zilhicce 1181 (24 Nisan 1768) tarihli fermanla, Amasya ve çevresinde Araplar ve Hazineदारođulları aşiretlerinin şekavete başladıkları bildirilerek, reayadan zorla gasp ettikleri eşyaların alınıp sahiplerine iade edilmesi ve haklarında gelinmesi istenmiştir (53 No'lu AŞS., Belge No: 6). Şarkipare Kabilesi'nin iskânı hususunda Zilkade 1181 (1768) tarihli buyruldu kabilenin iskân ettirilmesi istenmiştir;

Şera 'i-i şı 'ar Tokat mukataası aklamandan Şarkipare kabilesinin perakende reayası bulunduğu kazaların kuzat ve nevvab efendiler zide fazlehum ve mefahire'l-emasil ve'l-akran voyvodalar ve kethüdayerleri ve yeniçeri serdarları ve zabitan sair ve iş erleri zide kedrehum inha olunur ki kabile-i mezkûrenin defterlû reaylarından ba 'zıları kadimelerinden perişan ve mahal-ı ahiret perakende ve tevsik itmelerinden naşi mukataa-

i merkûmenin mal-ı mirisinin kesr ve noksanına ba'is bir halatdan olduğu reaya-yı mezkûranın evtan-ı kadimlerine nakl ve iskanlarıyla canib-i miriye bu veçhile... ((53 No'lu AŞS., Belge No: 3).

Sonuç

Amasya Sancağında incelediğimiz dönemde içtimai bir tabakalaşma görülmediği gibi müslim ve gayr-ı müslim nüfus arasında herhangi bir çekişmeye veyahut din ayırımına dayanan bir kavgaya rastlanılmamıştır. Aksine Müslim ve gayr-ı Müslimler arasında ticaret ve esnaf ortaklıklarına sıkça rastlanılmıştır. Karşılıklı hoşgörü ve anlayışa dayanan ilişkiler, gayr-ı Müslimlerin ve özellikle Ermenilerin ihtida edip İslâm dinine geçmelerini sağlamıştır. Ayrıca Hristiyanların bu yörede yaşadıkları ve kendilerine ait bir Patrikhane'nin de bulunduğu belgelerde geçmektedir.

Amasya Sancağındaki nüfus, avarızhane ve nüzûlhane olarak vergiye tabi tutulan haneler üzerinden tahmini olarak hesaplanmaya çalışılmış, incelediğimiz dönemde şehir nüfusunun yaklaşık olarak 37.000 olduğu anlaşılmıştır. Bu nüfusun kaza ve nahiyelere dağılımı yapılırken, gerçek hane sayısı on beş ile yirmi arasında oldukları ve her hanede yaklaşık beş kişinin bulunduğu varsayılmıştır.

İdarecilerin yetersizliğinden kaynaklanan ve adaleti tam sağlayamadıkları için merkeze sıkça şikayetlerin gittiği, toplanan avarız ve nüzul gibi geçici vergilerin toplanmasında usulsüzlüklerin ve haksızlıkların yapıldığı, bu yüzden eşkıyalığa kalkışanların memnuniyetsiz insanlar arasında zemin bulduğu tespit edilmiştir.

Kaynakça

- Akdağ, M. (1995). Türkiye'nin iktisadi ve içtimai tarihi II. İstanbul: Barış Kitap.
- Alagöz, C. A. (1939). Amasya. Amasya Belediyesi. Amasya.
- Amasya Şer'iyeye Sicili (AŞS.). Defter No: 52. Tarih: H. 1178-1181 (1764-1767). 22 Sayfa.
- Amasya Şer'iyeye Sicili (AŞS.). Defter No: 53. Tarih: H. 1182-1183-1184 (1768-1770). 188 Sayfa.
- Busbecg, O. C. (1939). Türk mektupları (terc. Hüseyin Cahit Yalçın). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Çadırcı, M. (1991). Tanzimat döneminde Anadolu kentlerinin sosyal ve ekonomik yapıları. Ankara: TTK yayınları.
- Derschwam, H. (1992). İstanbul ve Anadolu'ya seyahat günlüğü (terc. Yaşar Önen). Ankara: Kültür Bakanlığı yayınları.
- Evlia Çelebi (1991). Seyehatname I-II. İstanbul 1991. Yapı Kredi yayınları.
- Gökbilgin, T. (1965). "15 ve 16. Asırlarda Eyalet-i Rum." Vakıflar Dergisi VI. İstanbul. s. 51-61.
- Göyünç, N. (1979). "Hane deyimi hakkında." Tarih Dergisi, Sayı: 32. Mart. s. 331-345.
- Halaçoğlu, Y. (1991). XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun iskân siyaseti ve aşiretlerin yerleştirilmesi. Ankara: TTK yayınları.
- Kafesoğlu, İ. (1988). Türk milli kültürü. İstanbul. Boğaziçi yayınları.
- Karal, E. Z. (1943). Osmanlı Devleti'nde ilk nüfus sayımı 1831. Ankara: TTK yayınları.
- Kazıcı, Z. (1987). Osmanlılarda İhtisab Müessesesi. İstanbul: Kültür Basın yayını.
- Özdemir, R. (1987). "Tokat'ta ailenin sosyo-ekonomik yapısı (1771-1810)." Türk tarihinde ve kültüründe Tokat sempozyumu. Ankara.
- Özkaya, Y. (1977). Osmanlı İmparatorluğunda Avamlık. Ankara: TTK yayınları.
- Öztürk, M. (1991). "XVIII. Yüzyılda Antakya ve çevresinde eşkıyalık olayları," Belleten. C. LIV, S. 211, Ankara s. 968.
- Şahin. İ.-Emecen F. (1988). "Amasya," Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi III. İstanbul.
- Şeker, M. (1991). İbn-i Batuta'ya göre Anadolu'nun sosyal-kültürel ve iktisadi hayatı ile Ahilik. Ankara: Kültür Bakanlığı yayınları.
- Turan, O. (1971). Selçuklular zamanında Türkiye. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Turan, Ş. (1961). Kanuni'nin oğlu şehzade Bayezid vakası. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Uluçay, Ç. (1955). 18. ve 19. Yüzyıllarda Saruhan'da eşkıyalık ve halk Hareketleri. İstanbul: Berksoy Basımevi.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1988). Osmanlı Tarihi I. Ankara: TTK yayınları.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1988). Osmanlı Tarihi II. Ankara: TTK yayınları.
- Yesar, H. H. (1986). Amasya Tarihi I (tash. Ali Yılmaz-Mehmet Akkuş), Amasya: Amasya Belediyesi Kültür yayınları.